

Наукова хроніка.

Нові праці над історією початків славянства.

IV—VIII.

Окрім публікацій вичислених в першій частині праці (т. 52) в сей огляд увійшли:

Θ. Браунз — *Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній. I. Готы и ихъ сосѣди до V вѣка. Первый періодъ: Готы на Вислѣ. Съ двумя картами*, Спб., 1889, стр. XX+392+2 мати.

А. Н. Веселовскій — *Изъ исторіи древнихъ германскихъ и славянскихъ передвиженій. (Извѣстія отд. р. яз. т. V, 1900, стор. 35).*

W. Kętrzyński — *O Sławianach, mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i czeską granicą (Rozprawy Ak. Umiej. wydz. hist. filoz. т. 40, 1901, ст. I—142+7 мати).*

W. Kętrzyński — *Kl. Ptolomeusza Germania wielka i Sarmacya nadwiślańska. Uwagi krytyczne (ibid. т. 41, 1902, ст. 185—227+2 мати).*

W. Kętrzyński — *Swewowie a Szwabowie (ibid. т. 43, 1902, ст. 300—375).*

W. Kętrzyński — *Co wiedzą o Słowianach pierwsi ich dziejopisarze Prokopius i Jordanes? (ibid. ст. 181—199).*

Юліанз Кулаковскій — *Карта европейской Сарматіи по Птолемею. Привѣтствіе XI арх. съѣзду, К., 1899, стор. 31+мати.*

Karol Potkański — *Lachowie i Lechici (Rozp. Ak. Um. wydz. filologiczny т. 27, 1898, ст. 183—256).*

IV.

Вихідною точкою студій над минувиною Славян мусить бути відповідь на питанє, де проживали Славяни, заким розійшли ся з одного місця і заняли ті території, які займають в історичних часах, одним словом, де була їх спільна вітчизна. Питанє се не так легке до порішення, якби може здавало ся, бо доторкаєть ся давно минулих, перед-історичних часів, з котрих не маємо цілком певних фактів, що могли б дати рішучу відповідь. Мусять отже учені орудувати гіпотезами, що прибирають в міру поступу вислідів науки більшу долю правдоподібности або сходять з під дискусії, коли новоздобуті факти їм противлять ся.

І про правітчину Славян не можна було спершу сказати нічого певного: були лише здавен давна дві теорії. Одна з них — давнійша, умішувала Славян над Дунаєм, друга — новійша (почавши від XVI ст. знаходимо багато її заступників на заході і полудни), уважала північно-східну Европу за їх правітчину. Перша теория, наддунайська, виринула пораз перший в т. зв. літописи Нестора, і приняла ся головно у Поляків. Вона довший час збивала учених дослідників славянської минувини і уважала ся за більше правдоподібну, бо знайшла місце в дуже цінений київській літописи і була найславнійша. Не кажучи про 18 ст., її тримала ся більшість учених 19 столітя, особливо в першій його половині, хоч за нею промовляло не багато, а противилось їй багато даних, видвигнених критиками, почавши від Цайса, а навіть і сама традиция. Теория наддунайська хитала ся чим раз більше в своїх основах і уважаєть ся вже нині лишень за стару теорию супротив погляду про закарпатську вітчизну, що деякі учені не вагають ся навіть прийняти за факт, історично доказаний.

Теория про наддунайську вітчизну Славян повстала під впливом біблійних оповідань (Нід. 12) і виросла поміж клиром, або полуднево-славянським, як се підносить Нідерле (10), або таки руським у Києві, що прийнявши від полудневих Славян літературну мову і письмо дуже легко міг прийти на гадку про славянську правітчизну в територіях своїх „старших братів“.¹⁾

Коли її ще нині боронить дехто, як Самоквасов, Філевич, Піч і иньші, то лише з огляду на деякі вказівки, що за нею промовляють. Передовсім характеристичний факт, що імя Дунай повторяєть ся в піснях майже усіх славянських народів, а особливо у руських племен,²⁾ не ра-

¹⁾ Jagić — Archiv B. 25, с. 142.

²⁾ Jagić: Dunav-Dunaj in d. slav. Volkspoesie Archiv t. slav. Ph. I.

хуючи розумість ся полуднево-славянських народів, котрі від довшого часу були знайомі з сею рікою. Оборонці наддунайської гіпотези виводили з цього, що познайомлене північних Славян з Дунаєм мусіло наступити в тих часах, коли вони спільно проживали над його берегами. Се впровадив Шафарик в першій томі своїх Старинностей. Одначе сей аргумент тратить цілу свою силу, коли ми йому ближше приглянемо ся. На сам перед треба сказати, що вивід, зроблений з присутности імени Дунаю в піснях, не вірний. Був би він дійсно оправданий, колиб можна доказати, що північні народи по виході з наддунайських країв, чи в над Дунаю, не могли вже ніколи запізнати ся з великою рікою тієї ніби своєї вітчизни і що при таких стані річи повстали їх пісні. Сього одначе ніяк не можна довести і тому одинокий лише вивід оправданий: що північні Славяни були ближше знайомі з Дунаєм. Коли се наступило, ми на певне не можемо сказати і се для нас річ меншої ваги, коли зважимо, що північні Славяни знали вже про Дунай в так давних часах, доки наші пісні сягати не можуть. Могло се бути в часі великих рухів 4—5 століття, підчас походів Гуннів, або підчас кровавих війн над Дунаєм в VI ст., або навіть ще пізнійше, коли Славянам приходило бити ся з Уграми. Відомість про велику ріку доходила в формі оповідань чи споминів в найдавніші закутини і, може бути, завдячує формі своє розповсюджене. Тим способом могла відомість про Дунай розійти ся на півночі вже перед уложенем т. зв. Несторової літописи, хоч не виключена також можливість, що се стало ся далеко пізнійше. Пісні не дають нам певних вказівок, коли вони повстали: навіть найстарші пісні історичні або пісні обрядові, як колядки й щедрівки, не можна посунути далше, як на XI столітє; річ се дуже непевна.¹⁾ Наші колядки вказують навіть на досить пізний час повстаня: в них дуже часто згадуєть ся Німеччина, Туреччина і Волощина, згадують ся угорські війни²⁾ і хіба сама побутова обстановка вказує на давнійші часи.

До того треба ще додати, що пісні з іменем Дунаю заховали ся переважно у Українців, які від непамятних часів були з Дунаєм знайомі; у иньших славянських племен приходять вони дуже рідно, особливо у Чехів, а далі й у Поляків. Навіть Великороси не доховали в своїй поезії імени Дунаю так сильно, як Українці (і Білоруси), що зробили його осередком любовних подій, приємних і неприємних, щасливих і нещасливих. Крім звісних імен в билинах надбудемо зрештою Дунай дуже

¹⁾ Антонович і Драгоманов „Истор. пѣсни“ с. I, ст. IV наводить кілька прикладів, що історичні пісні про події раніш від XV ст. взагалі дуже нечисленні.

²⁾ Прим. в „Пан перемисльний“: „з війни, з війночки з Венгерскої стороною“. Ант. Драг. стр. 43.

рідко, так, що проф. Ягіч об'яснює його впливом українських народніх пісень ¹⁾ любовних і обрядових.

Сей отже аргумент оборонців наддунайської теорії не може устоятись.

Подібно стоїть річ і з слідами топографічної номенклатури Славян, перехованими у Плінія, Йордана, Пролемея, космографа равенського і мапі Певтінгера. Шафарик і иньші за ним видять в них рівнож важний доказ того, що Славянська правітчина лежала над Дунаєм і на Угорщині. Одначе з вичислених імен (Tsierna, Bustricius, Granuas, Pathissus, Bersovia і ин.) багато не можна признати за славянські; иньші приходять так спорадично, що можемо з них в найлучшім разі виводити лишень те, що Славяни в II—III віці п. Хр. проживали вже в невеликім числі на полудне від Карпат.²⁾ Чи і се одначе цілком можливе, не відважили ся б ми сказати, коли иньші аргументи не тільки за тим не промавають, але навпаки противлять ся тому.³⁾ Коли б вже дійсно була правітчиною наддунайська область, то доховали б ся до нас сліди в назвах рік: тимчасом теперішня номенклатура славянська на Угорщині чи в Семигороді носить виразно новий характер і належить або Русинам угорським, або Болгарам. Се річ цілком певна, і нпр. Філевіч мусів з тим до певної міри погодити ся.⁴⁾

Супроти сього прибирає закарпатська теория що раз більше прихильників.

Супротив леґенд і вигадок найдави. київської літописи і ин. маємо звістки равенського космографа (*Scytharum patria, unde Sclavinorum exorta est prosapia*) і баварського Аноніма (*Zeruiani*), цілком непідозрілі; вони свідчать, подібно як і звістки Плінія, Тацита, Птолемея і иньших латинських та грецьких хроністів про те, що вітчиною Славян були околиці на північний схід від Карпат; перші відомости, які маємо, дотикають лише Славян північних; про полудневих довідуємо ся доперва в 5—6 століттю, в часі великих славянських вандрівок.

¹⁾ Jagić о. с. 324—325.

²⁾ Нідерле обіцяє дальше виказати, що Славяни вже в II ст. пр. Хр. дістали ся через карпатські долини на Угорщину і усунули ся звідти доперва пізнійше під напором Галлів і Римлян. Тим способом можна б об'яснити славянські імена і знайомість з Дунаєм (*Sl. st.* 18 і дальше).

³⁾ *Krek Einleitung* 276.

⁴⁾ *Исторія древней Руси* I с. 212—3. На помилки автора вказав Ягіч в своїй рецензії в *Archiv-i B.* XIX. Аргументи археологів і антропологів про наддунайську правітчину менше значні, і ще більше гіпотетичні.

Історія застає Славян на менше-більше тих самих територіях, які нині займають східно-славянські народи ¹⁾ і Поляки та Кашуби. Тут їх правітчина і звідси розійшлися вони далеко на полудне в наддунайські сторони та на захід в альпейські краї і околиці аж над Салею в Німеччині. Лишається докладніше означити, де саме лежала славянська правітчина, які були її границі. Річ се дуже тяжка і до тепер іще остаточно не полагоджена. Звістки історичні дають дуже мало фактів і дозволяють лише говорити в приближенню про давню вітчину.

Одиноким майже жерелом служить номенклатура, язик землі, виіснуваний вперше Суровецьким, а потім Надеждіним, (в „Опыт-і историч. географ. русскаго міра, 1837), що виходить з справедливої гадки, що „земля есть книга, гдѣ исторія человѣческая записывается въ географической номенклатурѣ“ (Филевичъ, Ист. с. 81). Одначе і висліди студій над номенклатурою не завсѣди бувають певні і дуже легко можуть привести до хибних конклюдій. „Поступати можна тут лише з крайною обережністю“, особливо де номенклатура не одностайна і виказує присутність кількох народів. „Язык землі“ не переходить з дідів на синів і з одного народу на другий без ніяких змін. Протівно, він змінюється дуже скоро і ми не маємо жадних даних, щоб означити його вік, коли хроніки і документи відкажуть нам помочи. Ми не можемо знати, який нарід заняв скорше певну територію і чи його місце не заняв потім новіший, знайшовши покинуті місця. Чи ми певні, що перед Славянами над середньою Вислою не мешкав ніхто иньший длятого, бо номенклатура чисто словянська? Чиж можемо заперечити цілком рішучо тому здогадові, а може навіть і фактові, що Німці якийсь час проживали давнійше над Вислою, лишень на основі того, що нині дохована номенклатура чисто славянського характеру?

В обох випадках мусимо відповісти ні. Дохована до нині номенклатура підлягала таким всіляким змінам (пор. пр. Černý, Příspěvky k české etymologii lidové) навіть серед тої самої етнографічної маси, що вірити їй цілком сліпо не можемо. До того прилучається і те, що не всі назви мають старе походження (прич. німецькі в східній Прусії) і тому не конче певно можна їх переносити в давно минулі часи, щоб їх можна ужити пр. для означення славянської правітчини. Одно лише певне і се може служити вихідною точкою в означенню кожної вітччини: де цілком чиста номенклатура, там мешкав нарід, котрий її витворив. Де територія підлягала впливам всіляких народів і змінювала часто свою людність, там результати, видобуті зі студій над номенклатурою,

¹⁾ Розуміється сн, вийнявши території півн.-східної Росії і побережа Чорного моря.

ніколи не можуть бути певні. Се можна сказати нпр. про Малу Азію, Балкан, а до певної міри і про Угорщину. Трудно також подати докладну границю там, де два народи здавен давна жили коло себе, як пр. на пограничю між Слав'янами і Финами, між Білорусами і Литовцями і т. и. (Нідер. 26).

Більше ще певний матер'ял дають досліди над назвами рік і ними переважно користують ся нинішні учені. Особливо звертає увагу на сю сторону студий Погодін. Він каже: „Студійоване назв рік могло би відкрити перед наукою цілком нові виднокруги. Бо студійоване в зв'язи з досліджуванем старинних переправ, скількості осель над ріками в давніших і новіших часах, одним словом в зв'язи з історичною географією привело б до виясненя племінних вандрівок далеко певніше, ніж до нині уживані методи“. (стр 90).

При всім тім не досягнули учені великих результатів в дослідях над означенем слав'янської правітчини. Порівняймо для прикладу кілька таких результатів у різних авторів з минушого століття.

Вже Шафарик подав докладну границю Венедів (котра цілковито годить ся з слав'янською правітчиною взагалі): від устя Висли до Німана і на північ від Новгороду недалеко жерел Волги і Дніпра на півночі; на сході сягає границя аж по Дін, звідси звертаєть ся через долішній Дніпер до Дністра і до Карпат, дальше йде вздовж хребта Карпатських гір до Висли та вздовж вододілу Одри і Висли до моря (Slav. Alter. I, 119). Від сього не багато відступили дальші дослідники. Мілленгоф ставить як результат дотеперішних дослідів, що „найдавніша і властива вічина Слав'ян була в дорічю горішнього і середнього Дніпра з виємкою північно-західних околиць над багнами“ на низинах, що протягають ся до Карпат і до Висли (Deutsche Altert. k. II, 89). Крек уважає за слав'янську правітчину „цілу рівну просторонь між горішнім Доном і Дніпром, балтійським морем і середньою Вислою“ (Einleitung in die slav. Literaturgeschichte 96, 97). Шулек і Філевіч (Rad 1877 і Жур. м. н. пр. 1895) вказують на північно-східну низину від Карпатських гір. Барсов в „Очерках рус. ист. геог.“ слав'янську правітчину клав в басейн Буга, Дністра, виявши їх долішній біг, і в західну часть басейна Дніпрового; він запускаєть ся рівнож в деталі, особливо для означеня північно-східної границі, подібно як і Кочубинський, що ставив ся розслідити докладніше литовсько-руські границі. Проф. Грушевський в „Іст. Укр.-Руси“ I, 29–30, уміщує слав'янську правітчину на просторони „від Карпатського підгір'я до Валдайської височини“ і між верхнім і середнім Дніпром („зазначивши як непевні відтинки на сході а може і в сусідстві неманського басейна“) може до Висли і Німана

та до моря („о скільки сї краї не були заняті готськими і литовськими осадами“).

О скільки відійшли від границь, означених висше, Нідерле, Погодін і в части Браун (в „Разысканія“), побачимо низше. В головнім лишається річ так, як і перше, непорішена. Усе обертається коло того, як вияснити звістки Тацита, а передовсім Птолемея. Від відповідного уміщення *Οβενδικός κόλπος*, *Γοθωνες* і народів за Вислою зависить остаточне розв'язання питання про славянську правітчину. І Нідерле і Погодін і Браун старалися вийти глибше і справу порішити; однак їх слова не будуть останніми і ще довго мабуть прийдесться над тим потрудитися ученим. Чи і в будучности удасться кому при таких самих стані жерел дійти до цілком певного результату і чи удасться вирівнати суперечности жерел і дотеперішніх висновків, на се тяжко відповісти. Дотеперішні студії не змінили цілком давнішого стану річі: суперечности між звістками Плїнія, Тацита і Птолемея і вислідами студій над номенклатурою не удалося до тепер усунути. Можна вправді ставити здогади, однак вони тільки здогадами й лишаються.

Певна річ, що Тацитова Германія не була терміном етнографічним, лишень географічним: се вже доказано заходами автохроністів, котрі на тім результаті опирають дальші свої висновки. Сам навіть зненавиджений ними Мілленгоф признає, що Слав'яни могли мешкати за Вислою, так як Німці могли жити на правім боці Висли, хочби як пришельці. І ми певні, що Слав'яни дійсно мешкали на лівім боці Висли не лишень від часу, коли почалися вандрівки німецьких народів, але від часів багато давніших: про се свідчить нам саме чисто славянська номенклатура. Тимчасом Птолемей і иньші старинні письменники уміщують тут цілий ряд народів, безперечно німецьких, не згадуючи ані словом про Слав'ян. Вияснювати Птолемеєві назви, зробивши з німецьких Семпонів, Дурів, Свевів і иньших — Слав'ян, Земчиків, Дуринців, Славів і т. д., як се роблять автохтоністи, не значить ще цілком, що вже справа рішена. Годі прецінь загалом признати всі жерела за хибні і здогадуватися, що їх автори не вміли відрізнити Венедів-Слав'ян від Германів, Німців, коли на иньшій місци показують, що крім малих блудів, дуже навіть незначних, виповнили добре свою задачу, як етнографи-історики. Етимологіями і натягаюю інтерпретацією тексту не можна усунути Німців з східної Германії або переміняти їх в Слав'ян і ліпше пошукати иньших яких способів, щоб погодити суперечности.

Браун не звернув на се уваги, зрештою він ближше не входив в питання, котрим ми займаємося, — йдучи ціло слідом Мілленгофа. Інакше поступили собі Нідерле і Погодін. Я лишень в кількох словах наведу їх погляди, щоби прийти до висновку, де належить шукати за-

хідної границі для славянської правітчини. Детальніше буду старати ся оглянути цілу справу пізніше при розборі поглядів на славянську колонізацію.

Нідерле рішає питанє про західну границю дуже обережно; се ви-ясняєть ся його поглядами на помічне в тій справі джерело — на номен-клатуру; автор досить скептично глядить на її результати і уживає їх тільки з застереженням. Західну границю кладе на Вислу, відповідно до звісток старинної літератури, але лише для часів, з котрих походять історичні звістки. Гадає одначе, що буде досить оправданою річю, посунути границю далі на захід підчас славянської єдності. Ціла просторонь між Вислою і Одрою була залюднена славянськими племенами; на се вказує номенклатура рік в середнім басейні Висли та Одри. Доперва пізніше заняли сі околиці Німці; автор вагаєть ся одначе, чи зачислити і північні краї, між Вислою і Одрою, до славянської території в найдавніших часах. Блише в се не входить Нідерле: відкладає на пізніше, коли буде говорити про західних Славян.

За те детально розводить ся над тим Погодін в IX розділі своєї праці. Він виходить з сього, що чиста номенклатура між Вислою і Одрою вказує цілком певно на присутність Славян перед Христом, а не вагає ся навіть відсунути її повстане в загально-славянську епоху, виходячи з кількох даних язика (що б згадати слово Жид) і кладе гра-ницю між славянським і германським світом на долішній Одрі (від моря) і вздовж Варти до середньої Висли, де впадає ріка Сян.

В номенклатурі ської території не знаходить він ні одной назви, котра носила би цілком явний германський характер так, як назви литовські або кельтські на сході і на полудні (стр. 97). Тому автор припускає, що Германці (Гутони, Скіри) прийшли над Вислу пізніше від Славян і що тут вони ніколи стало не осідали; береги тої ріки служили їм тільки за місце для таборів при їх вандрівках з півночі на полудне і з заходу на схід (с. 97). Він стараєть ся далі поперти сей результат, зроблений зі студий над номенклатурою, розбором історичних звісток про східну Германію і приходять вкінці до висліду, що він не суперечить, хоч і не потверджуєть ся аналізом „неясних і суперечних звісток ста-рини (108).

Ані Пліній, ані Птолемей (їх ділить протяг 100 літ) не означили докладно границь вичислених ними народів. Опираючи ся на відомостях „малоосвічених купців, правдоподібно цілком нецікавих до науки“, могли вони дуже легко відповідно до їх оповідань взяти яке небудь суспільне означенє, назву секти, касти і т. н. за етнічну назву (стор. 106). Тим способом намножило ся у них так багато народів. Вже Браун ограничив їх число (при чім втягнув усі народи Тацита, Плінія

і Птолемея) до числа 9. Погодін гадає, що і се число за велике і що його треба звести лише до кількох племен, по більшій частині нечисленних. Тацитова Германія дозволяє здогадувати ся, що більша частина усіх назв означає не народи, *gentes*, а лишень політичні повіти чи держави, *civitates*. Тому уважає Погодін за річ неможливу означені їх на мапі; народів в дійсности не було так багато, а і ті в більшості як Готи, Скіри, Руги і Лемовії прийшли сюди з півночі, зі Скандинавії (108).

Автор розбирає докладно назви рік і потоків: в басейні горішньої Одри сиділи судячи з номенклатури Кельти, в басейні середньої народи німецькі. Жерела Висли і цілий басейн її аж до Сандомира лежали в територіях, залюднених Кельтами (стр. 96). Ніда, Нідзіца, Рада — допливи Висли, Ропа доплив Вислока, Вяр доплив Сяна (Орна доплив Одера, Морава і ин. вже німецькі) вказують на се на погляд автора цілком певно: тому кладе він тут границю на простій лінії від Варти до устя Сяна, а звідси вздовж своєї ріки аж в Карпати, в котрих осіли від давних часів кельтські народи.

Так представляєть ся західна границя у Погодіна. Що вона не багато відстала від інших, особливо від Шафартикової, се бачимо наглядно, однак вона значно докладніша, ніж у Нідерле.

Інша річ, коли нам прийдесть ся її оцінити. Автор занадто довірявав фактам номенклатури, тому результати його вийшли не цілком без закиду. На мою гадку не можна цілком певно виключити західню Галичину з території славянської правітчини, так, як се робить Погодін. Кельтська номенклатура не подибуєть ся так часто, як пр. славянська над Вартою і тому не можна її результатів ставити на рівні. Номенклатура над Вартою вказує виразно, що тут йшла славянська колонізація давніша і інтензивніша; усі важніші ріки мають славянську назву, так Висла, Варта, Нототь і т. д. Цілком инакше в західній Галичині. Автор знайшов ледви кілька малих притоків, впливаючих (се важна річ) в гір Карпатських, з кельтськими іменами; більші ріки носять назвуславянську, як Висла, Вислока, Вислок, Сян ¹⁾. Се свідчить про те, що славянська

¹⁾ Автор сам сумніваєть ся, чи Сян кельтське слово, чи славянське. Імя Сян повторять ся ще на полудне, і в місцевостях Сянок (Санок) і Сандомир.

Чи ріка Ропа має назву кельтську, не цілком певно: порів. прим. місто Ропчиці або Ропеск в черниг. губернії, що приходить вже в літописи (як здогадуєть ся Барсов) під назвою Юропеск 1159 р. (Барсов: Матер. для ист. геогр. словаря Россіи стр. 175—6). Що до Дунайця то Погодін здогадуєть ся, що його назва стоїть в звязи з розширенням Сарматів (Извѣст. от. рус. яз. т. IV 1900). Кочубинський находить і в литовськ. слово *dupavas*, що означає ріку, котра не замерзає (Ж. м. н. пр. 1897 стр. 32).

кольонізація була тут давніша і сильніша від кельтійської, котра почала ся значно пізніше і може бути засягнула і область вище Карпатів. На нашу гадку західна славянська границя сягала далше на захід і обіймала нинішню західну Галичину — розумієть ся, що в часах славянської єдності. Так само не конче певна границя над морем (над долішньою Одрою) і автор приймив її здаєть ся переважно для того, що приписуючи Левомівіям і Руґам пізнійше походжене, мав вільне місце для Славян.

Непевна також північна границя. Лінгвістика виказала, що колись сягали північні сусіди Славян далеко більше на полудне. Фини були навіть колись в дуже близьких зносинах з іранськими народами і перейняли від них багато слів пр. назви металів. Литовці відперли потім Финів на північ і зайняли їх місця. Колись сягали осадни финські далеко на захід, одначе й тут втиснули ся Литовці і виперли вкінці поволи Финів в їх нинішні території.¹⁾ Сей процес триває ще й тепер: Великоруси і Білоруси розширюють ся чим раз більше на північ в финські і литовські території, а Литовці займають звільна місця, заняті до недавна Финами. Сліди колишніх границь полишили ся лишень в топографічних назвах, просліджених Біленштайном, Кочубинським і иньшими. На основі їх результатів можемо на певно сказати, що в часах пробування в мовній єдності не сягали Славяни до моря і посували ся до нього доперва значно пізнійше. Лишень часу, коли Славяни дійшли до Балтійського моря, не можна на певно означити. Нідерле кладе осадни Славян над морем вже в часи перед Геродотом, так само і Ноґодін: опирають ся вони на звістках Геродота, що уміщує там своїх *Ἐνετοί* (Нід. Sl. st. 191—197, Ноґод. 7), і розуміють під тою назвою Венедів Плінія з I і II віка по Хр. По усіх здогадах і доказах, наведених у Нідерле лишаєть ся гадка про славянських Гезіодових і Геродотових Енетів лишень гіпотезою, на котрій годі опирати ся. На певно можемо лишень сказати, що в другім столітю по Хр. мешкали уже Венеди над морем.

Де саме покласти границю між Славянами і Литовцями? Усі дослідники годять ся на се, що басейн Припети з лівого боку і жерела Березини та Дніпра носять вже на собі признаки литовської поменклатури, не тільки в ріках, але і в місцевостях. Мілленгоф (D. Al. II, 22) приймав болотнисту околицю над Припетю за пограничний пояс, Кочубинський (Ж. м. н. пр. 1897, 92) подібно клав границю на північний

¹⁾ Одначе в найдавніших часах перед Птолемеем сягали Литовці далі на схід аж до Финського залива і займали побереже Балтійського моря; аж пізнійше появили ся Фини в нин. Курляндії і Естонії (Браун Разысканія 248). Браун датує сей вплив Финів часами, коли Готи покинули свої краї над Вислою.

басейн Припети і Березини, на жерела Нарева і околиці западного Буга. Філевіч видів північну границю Славян від Литовців на правій стороні Припети (Ист. др. Р. 142). І Нідерле йдучи за Кочубинським годить ся на се, що границя первісного славянського заселення супроти пруського, литовського і лотишського тягнула ся басейном Припети до Березини. Докладнійше розібрав дані про північну слав.-лит. границю Погодін. Його остаточне сформульоване дотеперішніх результатів виглядає ось так : „На північ від Припети не сягала славянська прародина. Коли і тепер ще зацілїли в Виленській губернії островці литовської людности, а останки його доховали ся в географічних назвах (оз. Виленського пов. Бебруси, Кевле — лит. Kiaule, Лапше і т. ин. в Дісенських Пліссі, Сясо Спловское й ин., в Лідським Мотара, Пеляса, Укла і т. д.), то в давні часи вона була густо заселена литовським племенем, котре і заходило до Припети на полудне (а може опускало ся трохи на полудень) і Березини на північній-сході“ (стр. 94) „Литовський сьвіт тягне ся від лісів Гродненської губ. і захоплює долішній і середній басейн Буга (в приближеню до Брестя Литовського), переходить при устю Буга в Вислу і йде далі по Баурі, зближаєть ся до притоки Варти, Нери і доходить вздовж неї до Варти, за котру вибігають ще спорадичні останки. Славянський сьвіт тягнеть ся від Припети до Брестя Литовського, а від нього сталою масою наворачаєть ся через Польщу до Одера, де і доходить до моря“.

Признати мусимо, що границя ся досить можлива з огляду на саму територію, і мусить нас на разі вдоволити (Jagić Archiv 25, 143). Богато одначе бракує, аби її признати за цілком певну (Грушевський, Ист. Укр.-Р. I, 351 і 30).

Границя на північній-сході ще менше певна. Про неї не маємо ані певних історичних відомостей ані результатів з номенклатурних дослідів. Дотеперішні досліді в тім напрямі на се невивистачають: виказано финські назви в басейні гор. Дніпра, Десни, Оки і Волги, але ми не знаємо часу їх повстання. Нідерле (с. 29) констатує, що вже перед добою літописи сиділи Славяни над горішньою Окою, Волгою і басейном Дону, і догадуєть ся, що Славяни вже в первісній епосі дістали ся на схід Дніпра, „а то так, що в область славянських посіlostей входила принайменше часть басейну Десни“; опираєть ся він головню на тім, що імена Припети і Десни славянські. Погодін однак ограничує значно славянські границі від північного сходу і сходу і дошукуєть ся їх на ріці Дніпрі аж до ріки Орелі. „На полудень від Орелі впадає вже іранська Самара“ (94). В близші досліді не запускаєть ся ані Нідерле ані Погодін, ані Браун, що вдовольаєть ся результатами Барсова і приймає як границю аж до полудневих степів меридіан 0° Пулкова. Як бачимо,

наука не поступила в тім випадку дуже далеко від Надсхідна, що теж прийшов до зовсім подібних вислідів (Опыт 53, Браун 242).

Так само полишили усі дослідники на боці полудневу границю, і питане се лишаєть ся на дальше отворене. Рішити прийдесть ся його не легко, як се показує проба Філевіча в його „Історі-і древней Руси“. Особливо трудности представляє степова територія. Погодін означує полудневу границю ще найвірнійше: Нідерле запускаєть ся при тім в етимологію і ослаблює через се силу своїх виводів. У Погодіна йде полуднева границя вздовж границь нинішньої Київської губернії (в приближеню), переходить в подільську губернію, а по ній около 49° широти в Карпати, де около 23° довготи від Грінвічу була її полуднево-західна границя. Тут переходила границя попри кельтійські території і підносила ся по Сяну до Висли (94). Про недокладне означенє полудн. зах. границі говорили ми перше. Чи в иньшій границя вірно представлена, не беремо ся рішати.

Проф. Ягіч думає, що і полудневі збока Карпатських гір були залюднені Славянами і думає тим об'яснити славянські імена по Христових часах і звістки Пеутінгерової мапи. Що се дійсно могло мати місце і що мішані області мусіли і тоді істнувати, се річ дуже імовірна, одначе в часах нам ближших. Тої самої гадки і пр. Нідерле (стр. 16).

Одначе відкладати сього аж в епоху славянської єдності, ми не відважилиби ся. Карпати на нашу гадку були границею від полудня і тому гадка Погодіна виглядає найбільше правдоподібна.

Проф. Нідерле иньшої гадки про полудневу границю. На його думку границя правітчини Славян відповідає полудневій границі Волини, але полудневі границі Поділя і Київської губернії вже не певні. Одначе він прихилиаєть ся, хоч з великою резервою, до гадки, що Славяни досягали над Дністром, Богом (а може і Дніпром) до Чорного моря. Автор догадуєть ся, що в Плінійовій і Птоlemeївій ріці Bucges (Buces, Βύγες), перенесеній через помилку до Азовського моря, переховала ся грецизована форма славянського Буга, так як і Βορυσθένης — се еленизована назва славянсько-литовська: се вказувало би, що Греки стикали ся в долішних частях тих рік з Славянами і від них довідали ся про сі питомі назви (30). Одначе здогад сей не будить в нас довіря: мусимо пригадати, що до нас не доховали ся ніякі сліди старо-грецьких і славянських взаємин; так само гадка Нідерле про славянськість імени Борістену, що вже впровадив Велеславін, не має нічого певного за собою.¹⁾

¹⁾ Пор. Погодинъ Извѣстія отд. рус. яз. 1900 і Krek: Einleitung стр. 282. Ближше розводить ся над тим Нідерле на иньшій місци: Slov. star. 163 і Starověké zpravy стр. 69—72.

Коли отже звести до купи здобутки нових студій над славянською правітчиною, то видно, що вони не багато різнять ся від давніших. Одинокий результат більшої вартости, се означене західної границі над Вартою. Заслуга в тім Погодіна. Його статі про правітчину і про колонізацію принесли нам не так систематичний запас даних, як більше — новий спосіб трактувати сю справу. В загальї західна границя знаходить що раз більше дослідників, котрі беруть ся до студій без жадної наперед повзятої гадки; за те схід і полудне вимагають ще елементарних хотяйби оброблень.

V.

Що Славяни не привандрували до Європи пізнійше від иньших народів, се вже доказав був Шафаржік. Тепер набрала гадка про старинність Славян у Європі ще більшої певности, коли учені захитали стару теорію про індійське походження і поставили другу, більше імовірну і в нинішніх часах переважно прийняту — про істноване арийської правітчини в Європі. Приймаючи сю гіпотезу, мусимо тим самим признати Славян за старих мешканців нинішньої східної (чи сх.-півн.) Європи, за автохтонів в тих територіях, які ми попередю подали.

Ми певні, що Славяни і в перед-Геродотових часах проживали у своїй правітчині. Правда, не мусіли вони конче займати буквально ті самі території, які їм теперішня наука зачеркнула, і тому тяжко сказати, в котрім саме часі займали вони означену нами територію. Нідерле, подаючи на мапі Славян у їх правітчині побіч Кіммеріїв, Траків і т. д., далеко відійшов від дійсности. Його мапа лишить ся тільки ідеальним образом дійсности, про котру ми мало що знаємо. Однак не можемо заперечити, що Славяни справді жили в рамках сеї менше більше ідеально зачеркненої правітчини. Що се було так, се признаєть ся загально.

Якіж однак звістки маємо про тих наших предків? Під якими іменами вони виступають і яка їх історія? Се питання, які від давна ворують уми поважних учених. Відповідий на се дуже багато — ми не будемо над всіми затримувати ся.

Історія не знає про Славян під тим іменем нічого ісько аж до Йорданеса і Прокопія, писателів VI столітя, котрі впроваджують се ім'я перші на сторінки історії. Зі слів доперва Йорданеса „Winidarum natio populosa... quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclavini et Antes nominantur“ (Cap. 5) довідуємо ся про давню назву Славян, згадувану в половині першого віка по Хр. у Плінія, Тацита і в другім віці у Птолемея.¹⁾ Так отже

¹⁾ Шафаржік виказав в I т. цілком певно, що між Венетами Йордана і Плінія і иньших істнує звязь і що вони належать до одного народу.

на певно маємо звістки про Славян в I віку по Хр. і від сього доперва часу можемо про них говорити, як про нарід історичний.¹⁾

Одначе учені не могли тим станом річи вдоволити ся і вивели на світло денне ще нові дати, котрі мали посунути історію Славян о кілька столітів назад. Та ті дати у всіляких учених так були ріжнородні, що замість певности впровадили лишень хаос в славянську історію. Подібно як ще до певної міри і нині, вишукувано Славян під всілякими іменами старинних народів і накручувано сі звістки для всіляких своїх здогадів. Геродотові племена, що мешкали на території, занятій від давна Славянами, уходили, хоч не всі, за Славян, так само племена Птолемея і иньших. Не говорю вже тут про фантазії деяких учених, що уважали за Славян і народи далеко від них положені. Так повсталала ціла література, і кожний історик славянської минувшини мусить в ній з'орієнтувати ся й її об'яснити.

Як вияснюють давність нашої минувшини і яке забирають становище новіші учені, котрих твори обговорюємо, се для нас річ далеко важійша. Тому ближше над тим затримаємо ся.

Нідерле і Погодін займають тут дуже подібне становище; ріжниць великих нема у них, лише в подробицях розходять ся.

Передовсім вони старають ся перевірити усі жерела, де приходять всілякі відміни слова Венеди, і об'яснити назви, котрі що до форми зближують ся до Венедів і мають за собою правдоподібність, що також зі значенєм сього слова годять ся.

З першою, досить глухою згадкою про Венедів на Балтійськім морі ми не стрічаємо ся уже в V в. у вітця нашої історії, у Геродота; він подає, що янтар приходить з ріки Ерідапа від Енетів. Погодін бере її за цілком певну і ідентифікує 'Енетол' з славянськими Венедами. Опираєть ся він головню на тім, що по найновіjším дослідям химиків походить весь янтар давнійших часів, уже почавши від неолітичної епохи, з Балтійського моря (стр. 7). Ріка Ерідан могла дістати свою назву від финикійських купців, бо то слово семітського походження; імя Венедів нагадало Геродоту знайоме йому імя іллїрійських Венетів і він змінив слово Венеди по своїйому в 'Енетол'. Погодін видить також в Індах Софокля Венедів. На його гадку перейняли Финикійці назву Віндів (у Софокля належить видіти в Індах відгомін фин. оповіданн про Віндів) від Германців, котрі вже тоді мусіли сусідувати з Німцями над Балтійським морем.

Инди Корнелія Непоса (з I ст. пер. Хр.), загнані бурею на береги західної Германії, до краю короля Батавів (Botorum) і відступлені ними

¹⁾ Roesler Über Zeitpunkt стр. 1—2.

в дарунку римському проконзулеви Метелльови Целерови 58 р., потверджують ще більше гадку, що Софоклеві Инди то Славяни (8).

Погодін отже приймає за річ певну, що Славяни мешкали вже по-чавши від Геродота над Балтійським морем і що Енети і Инди се лише зіпсуті форми того самого слова: Венеди.

Далеко обережнійше висловляє ся про те Нідерле. На його гадку мають усі звістки з часів перед Христом дуже гіпотетичну вартість, а декотрі в них треба таки цілком відложити на бік. Одначе дві з них уважає він за правдоподібні, хоч не може зачислити їх до перших.

Се в першій мірі звістка Геродотова, про котру згадують далі Скільак, Скїми і иньші географи. Н. доказує (стр. 192—4), що головним осередком торгівлі янтаром в першій тисячоліттю перед Христом, отже вже перед Геродотом, були береги Балтійського моря на схід від устя Висли, там де сиділи в пізнійших часах Венеди (стр. 194). До них належить і ціла історія з янтаром; доперва пізнійше замінили письменники бактрійських Венедів на адріяницьких. Тому уважає автор усі звістки з доби перед Хр. за правдоподібні.

Друга дуже правдоподібна звістка — се згадка Корнелія Непоса про Індів, повторена Плінієм з тою лишень відміною, що місто „a rege Botorum“ і „ex Indicis aequoribus“ Непоса, у Плінія читаємо „a rege Sueborum“ і „ex India commercii causa“. Се не вигадка Непоса: Инди се славянські Вінди, а indica aequora се Птолемеїв *Ὠκεανὸς κόλπος*. Се тим певнійше, що форма Вінд старша від форми Венд-Венед і могла підпасти зміні під впливом слова Инди. На доказ сього наводить автор, що в деяких Маркіянових рукописах находимо місто *Ὠκεανὸς κόλπος Ἰνδικός*.

Так, як тепер стоїть в справу балтійських Венетів, нема нічого більше понад правдоподібність. Доказів на те, щоб Геродотові Енети або Инди Мелі були Венетами, не маємо ніяких.

Здогад Погодіна про Індів Софокля також неоправданий. Під Индами розуміють ся тут таки Индійці, а не Венеди, як се вияснюють Богуславський (I, 138) і ин. Традиція про походження янтару доходила ся до Плінія, котрий про се згадує: „nasci et in India certum est“. Так само невірний погляд Мідленгофа, котрий видів в Індях в т. зв. веронським Лятеркулю Венедів. Тут говорить ся про азійських Індів, як се видно з самого угруповання народів. Нічого спільного з Венетами не мають також *Ἰνδῶν ἔθνη* у Кирила Єрусалимського і єгипетського Монна з IV ст.

Інакше стоїть річ з Птолемеєвими Венетами і венедським заливом. Правдоподібна гадка, що дійсно Венеди мешкали над морем в часах

Птолемея, але не в великій кількості. Готи, прийшовши над Вислу, могли підбити славянські, а навіть і литовські племена, що проживали над Балтійським морем; приймаючи се, ми могли б вияснити собі язикові взаємини між литовським, фінським і готським язиком. Проф. Нідерле займаєть ся питанням Птолемеевих Венедів дуже докладно в „Starověké zprávy“ (стр. 411—52). Він тої гадки, що Славяни сиділи вже перед приходом Готів над венедським заливом; творили вони тоді ще одну групу з литовськими народами: під назвою Венеди, у Римлян і Греків треба отже розуміти цілу балтійсько-славянську групу. Так само говорить і Браун в Разысканіях (стр. 331—336): опираєть ся він на тім, що форма *vento* доховала ся як у Славян, так і у Литовців. У Литовців в назві ріки і міста Віндави — Вента, і назви племен *Wentini* і *Wenteneki*, у Славян в назві племені Вятичів. Проти обох гадок висказав ся рішучо Брікнер в Архіві т. 22.

Інші звістки, про котрі говорить Нідерле, що вони мусять бути відложені на бік, бо не належать зовсім до Славян-Венедів, опирають ся на фільольогічних комбінаціях, коли так можна сказати. Се Плінієві *Baunonia* (*Raunonia*) і *Metuonis* (*Meconomon*, *Meutonomon*). Шафаржік поправив *Baunonia* на *Bannoma* і уважав се за зіпсуту форму назви *Vannoma*, котрою означали Чуди славянські землі. *Mentonomon* має бути по Міллеру лишень помилкою місто *Veneton* (*Venton*) *cognomine* (в оригіналі грецьким мало бути тої *Βενετών ἐπωνύμιου*). Оба толкованя, як бачимо, дуже слабкі і опирають ся на відмінах тексту.

Про *Σπέρσι* Прокопія, *Spali* Йордана і *Spalaei* Плінія не подибеємо ані у Нідерле ані у Потодіна ніякої згадки.

Вкінці про вияснюване значінь назв Славян. Тут нема між ученими згоди. Кождий виводить звідки инде Венетів, Антів, Спорів і т. д. Проби сі одначе не мають для нас великого значіня: фактом лишаєть ся лише, що вони дійсно означали племена славянські. По найбільшій часті були се назви чужого походження: від сусідних народів діставали ся вони до Римлян, Греків, хоч у самих Славян могли вони бути цілком не знані. Звідси маємо на означене одного і того самого народу тільки всіляких назв і деінде: пр. Скити Геродота називають ся самі Сколотами, у Перзів Саками; Германи мають цілий ряд назвиск: *Tiotisci*, *Teutonici*, Франки, Алемани, Саксонці, Сакси, Німці і т. д. (Іречек). Так само було і з Славянами. Може бути, що і назва *Slavini* і назва Венеди означувала один нарід, як цілість. Потканський каже „що одна з них була в устах чужинців, друга у власних устах загальною назвою на означене славянського племені. Чужинці могли обі назви рівночасно уживати або мішати, відповідно до того, чи запозичали чужу для себе а питому для Славян назву *Slavini*, чи навпаки брали свою назву Ве-

недів, котра знов була чужою для Славян (Potkański Lachowie 242). Не треба одначе дошукувати ся в тих назвах відгомону „історичних романів або еманаций душі народу“: се переважно прізвища, які надавали сусіди даних народів чи то з огляду на мову, звичаї, стрій, чи з огляду на положене їх осель.¹⁾

Про походжене назви Венедів писало ся дуже багато (Krek Einleitung 253—6). Браун уважає слово Венеди за запозичене Германцями від Славян (стр. 332). Вихідною формою є *Uento. Форма з і повстала доперва на германськiм ґрунті перед н + cons. З *Uento повстало прагерманське *Unidōz, звідси got. Winidōs, старо гор.-нім. Winida і т. д. З того самого коріня випроваджує Браун і назву Вятичів (Вент—).

Погодін доказує, що слово Венеди кельтійського походження — з vindos білий і вияснює його походжене тим, що Кельти назвали русих Славян білими; се імя перейшло від них до Германців і переховало ся в багато географічних назвах (18). Підставовою формою мало бути vendo або i vindo.

Подібної гадки і Нідерле. Слово Венеди походить від Кельтів — про се свідчать назви рік і осель на територіях, залюднених Кельтами; се прикметник. Кельти падали його Славянам, коли були ще з ними сусідами над середньою і горішньою Лабою, отже перед приходом Германців в ті сторони в першій половині першого тисячоліття (стр. 201).

Усі ті проби, як кажу, не мають великої вартости (Jagić op. с. 145). Факт тільки, що іменем Венеди називали Славян Германи;²⁾ під тим іменем розуміли вони загал Славян, бо надавали його так Чехам, Полабам, Моравянам, як і Каринтійським Славянам. Від них перейшло воно до Финів, де означає взагалі Росиян.³⁾ Виводи в роді Браунових Венди — Вятичі або Первольфа Венеди — Анти — ват давно вже признала критика за хибні (Krek 254, Brückner Archiv 245).

Про Антів говорили ми при розборі твору Погодіна. Додати ще треба, що Браун лучить Антів з Anthaib германських переказів (314) і ставить їх як переходову ступінь між Венедями і Славянами. З сим годить ся і А. Веселовський (Из ист. др. германскихъ и славянскихъ передвиженій 28) подібно як і з поглядом Брауна Wanthaib = Вятичи (Браун 316). Квестию імени Антів і його обсягу порушив також Потканський. На його думку означає пазва Антів лише часть славянського племені, а не ціле племя, як назви Венедів і Славян. Найскорше може се бути якийсь

¹⁾ Brückner: Ursitze der Slaven und Deutschen. А. 22, стр. 238.

²⁾ Про се свідчать виразно слова Алькуїна, що Кароль підбив Славян „Sclavos, quos nos Vionudos dicimus“.

³⁾ Potkański: Lachowie i Lechici стр. 240—1.

політичний союз кількох племен, котрі могли називати ся також Слав'янами або і иньшими племінними назвами, більше деталічними, бо такий зв'язок завсїгди складав ся з кількох племен (Lachowie 243). До такої самої категорії назв належать назви Сербів, Вільків, Оботритів; до них зачисляє автор і назву Ляхів, що походить від фізикографічних прикмет їх краю. Племя Антів було найсильнїйше з руських племен і боролось довго за свою незалежність з Олегом і Ігором. Автор догадуєть ся, що Уличі і Тиверці творили частину давнього союзу Антів, що мусїв упасти, коли з півночі надїйшли Готи. Під Антами не розуміє він отже географічного терміну, але не ідентифікує їх з Українцями-Русинами. Бачить в них за те зв'язок полуднево-руських племен, творців найстаршої і найсильнїйшої держави. Його понятє племінних зв'язків не накриваєть ся цілком з понятєм народних держав. Назва Ляхів означала спершу західних Слав'ян і обіймала взагалі жителїв рівнин в протиставленю до країв сусідних, котрі не мали сих фізикографічних умовин. Обіймала отже більше як один нарід і була більше топографічного характеру (не так, як назва Антів).

VI.

Слав'яни розширювали ся спершу дуже поволі, о скілько можемо судити з лінгвістичних фактів. Головно звернули ся вони за північ і звідти виперли супокійних Финів. Що в иньші сторони не йшла слав'янська колонізація, се стало ся через те, що довкола лежали сильні держави, котрі певно уміли стримати вандрівні рухи сусідних Слав'ян (Roesler 8). Доперва пізнїйше почали посувати ся Слав'яни в иньші сторони більше інтензивнїйше; про се вже по більшій часті маємо історичні звістки.

Причини слав'янських рухів не можна тепер докладно зібрати і сформуловати. Усе, що пишуть про се говорить ся, се лишень здогади, хоть душе правдоподібні. Певників дуже мало: доходимо до них тільки через порівнянє з иньшими рухами, про котрі подають нам відомости старинні письменники. Старинні оповідання, перекази і т. п. дають нам також багато матеріалу, але у нас на тім полі ніхто не зачав роботи. У Німців на тім полі далеко лїпше.

Проф. Нідерле говорить в однім місці і про причини колонізаційних рухів (стр. 122). Одначе се, що він сказав, дуже недокладне, а може і певне. Він зводить усе до двох причин: розмноженє Слав'ян і натиск чужих народів. Я гадаю, що перецінювати їх не можемо. Мусимо зважати, що найбільшу ролю грали тут мотиви, так сказати, економічної натури. Предки Слав'ян по більшій часті хлібороби, але при тім ще і помади, старали ся вишукати найпліднїйшої землі, або нових

околиць для годоваия худоби. Де земля зле родила, або була вже цілком вихіснувана, там людність не могла довго втримати ся і посувала ся дальше. Хліборобські потреби були також причиною, що між поодинокими племенами рідко коли існувала цілковита лучність: вони часто ділили ся і розходили ся (Пог. 117). Що так дійсно було, на се маємо багато звісток. Доперва другою причиною було перелюдненє, котре мусіло все відбити ся на економічнім положеню населеня. Так пр. Лівій подає як причину міграції Галлів за короля Амбігата видатність землі і за велику скількість жінок, котрих земля не могла виживити. Так само каже Юстин про Галлів: „cum eos non caperent terrae, quae genuerant“. Подібно говорять Плутарх про Галатів. Діодор подає, що 376 р. прийшло більше, як 30.000 Трібаллів з жінками і дітьми в полудневу Тракию, бо їх вигнав з вітчизни брак хліба і збіжа. Прокопій оповідає, що Вандали мусіли кинути свої оселі з причини голоду. Страбон оповідає, а так само і Цезар, що Кельти *propter agri inopiam trans Rhenum colonias mitterent*“. Сей економічний мотив набирає ще більшого значіння, коли зважимо, що тодішня управа землі була дуже примітивна і по короткім часі земля приносила вже невеликі плоди, а се змушувало хліборобів до вишукування нових місць.

Часами голод був причиною вандрівок, або тяжке положенє людности під своїми провідниками, князями. Се мотив дуже важний, одначе про нього не згадують ані Нідерле ані Погодін. Невдоволенє з політичних відносин грало тут не менш важну ролю. Проф. Нідерле звертає зовсім справедливо увагу на натиск ворогів. Одначе тут треба ще взяти під увагу і боротьбу між самими Славянами. Уся колонізація і вандрівки не відбули ся так спокійно і в таких порядку, як се думають Погодін і Нідерле. Між всілякими племенами мусіли бути сварки і війни, котрі кінчили ся вивандрованєм або підбитєм слабших. Вандрівку Угличів побіч натиску Печенігів мусимо теж приписати і війнам київських князів. На се вказують і самі слова літописи. „И бѣ у него (Ігора) воевода именовъ Свѣнделдъ и примучи Угличѣ, вѣзложи на ня дань и вдасть Свѣнделду. И не вдадашется единъ градъ именовъ Пересѣченъ, и сѣде около его три лѣта, и едва взя. И бѣша сѣдѣще Угличѣ по Днипру низъ и по семъ придоша межи Богъ и Диѣстръ и сѣдоша тамо“. Вкінци треба ще додати і се, що кождий нарід мріє про якусь землю, де було б лучше, і стараєть ся її знайти. Се було одною з причин вандрівок німецьких народів по їх переказам. І иньших причин було ще досить. Так дуже часто племена вандрівців тягнули за собою иньші народи, через котрих землю переходили. Припірів на се дає багато історія німецьких вандрівок: най згадаю лишень Алянів і Скірів (Zeuss Die Deutschen 700). Иньші племена самі шукали воєвни-

чих пригод і вибирали ся в вандрівку. Про се свідчать нам напади Славян на византийські провінції. Друга подана у Нідерле причина дійсно дуже важна, але вона рідко коли виступає наперед. Дуже часто лучить ся з нею котрась з попередних.

Напрям колонізаційних рухів залежав побіч иньших причин передовсім від характеру території і від натиску ворожих сил. Тому то перші рухи в історичних часах були звернені на захід. Вони тягли ся від довшого часу, але досягнули доперва в початком 6 столітя найвишшу ступінь. Коли сї рухи на захід почали ся, про се ми не маємо звісток, але що початок їх дуже давний, про се не можемо сумнівати ся. Колонізація над Вислою, а передовсім по її лівім боці в горішній части мусить бути вже дальшою стадією в розширюваню Славян. І хоч ми можемо на основі результатів номенклатури уважати сю територію за західну частину славянської правітчини, одначе обережність намагає нам числити ся і з історичними фактами і признати окупацію горішнього чи радше середнього басейна Висли за роботу трохи пізнійших часів.

З деяких фактів номенклатури ми можемо навіть здогадувати ся, що західна колонізація вийшла зі сходу, з околиць нинішньої Волини, що як вказують нинішні археологічні розкопки, належав до найбільше залюднених околиць славянської території (Записки Наук тов. ім Ш. т. L). Маю тут на думці повторюване тих самих топографічних назв на заході, котрі стрічаємо на сході. Так нпр. притока Барча Schätzke в Шлезку нагадує Шацку притоку Припети (Погодін 104); ріка Тисьмениця приходить два рази в басейні Дністра, а крім того в басейні Висли, як притока Вепра. 1186 р. згадуєть ся в Мекленбурзі потік Tischmenzene (Погод. 101). Притока Одера зоветь ся Ohle подібно як і Ола в басейні Березини (Пог. 102, 92). Крім сього ріка Улла або Ула в Витебській губернії, а в Ковенській губернії оселі Оле, Олота (Кочубин. Ж. м. н. пр. 309, 84).

Славяни отже посували ся поволи в надвислянські території і займали вже в 2 стол. сї області, які ми повисше подали. В II віці зачинають ся германські вандрівки; на се вказують ріжницї в розміщеню народів між Тацитом і Птолемеєм (Пог. 112). В III віці прибирають вандрівки вже цілком виразні форми, і з сього часу починають ся і славянські колонізаційні рухи, котрі проявляють ся найінтензивнійше в VI столітю.

Про славянську колонізацію на заході маємо величезну літературу. Сам Погодін наводить коло 50 творів, що дотикають передовсім до колонізації над Лабою і Салею. Але то ще далеко не всі: багато бракує пр. Weisker Slavische Sprachreste im Havellaude. Крім того кожда територія має цілу літературу присвячену питанням про коло-

нізацію і номенклатуру. В новітніших часах звернено особливу увагу на нинішні території німецькі, котрі були колись заселені Слав'янами, і піддано їх основним студиям. Учені дошукують ся слідів пробування Слав'ян в назвах рік і осад, і випишують з хронік і документів усі місця про Слав'ян, їх оселі і їх характер. З остатніх місяців маємо до занотованя в тім напрямі дві поважні праці: Погодіна „Изъ истории слав. передвиженій“, де X розділ присвячений сьому питанню, і Кентржинського: „O Słowianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Sałą i granicą czeską“. В певній звязи з ним стоять і дві німецькі праці про вандрівки Германів: R. Much. Deutsche Stammeskunde, Leipzig, 1900 (Sammlung Götschen) і R. Erckert: Wanderungen und Siedelungen der germanischen Stämme in Mitteleuropa von der ältesten Zeit bis auf Karl den Grossen. Berlin, 1901.

Заким одначе перейдемо до самого огляду слав'янської колонізації, мусимо сказати перед тим кілька слів про працю п. Кентржинського.

П. Кентржинський від довшого часу займається питанням колонізацій: ¹⁾ в „Lygie“ 1868 р. зібрав він усі свої погляди на сю справу і не багато відступив від них в своїй найновітшій праці. Про погляди Кентржинського я вже згадував на п'ятому місці. Тут додаю лишень дещо важніше.

Кентржинський належить до тих учених, котрі уважають Слав'ян за автохроністів в Германії на захід від Висли аж до Рену: номенклатурні дані і звістки хроністів про Слав'ян від VI стол. вистарчають для нього, аби поставити тезу, що Слав'яни становили первісну людність між Лабю, Салею, чеською границею і Реном, між Альпами і Північним морем (O Słow. 47), як і в загальї в цілій нинішній Німеччині. Німці прийшли значно пізнішє зі Скандинавії; на сам перед вивандрували Руґи і Готи (стр. 98) і осіли на слав'янських землях. Тацитова Германія була терміном лише географічним і обіймала в собі побіч Слав'ян і Германів ще Кельтів, Прусів, Литовців і інші народи (Swewowie 300). Слав'яни були вже знані Римлянам під назвою Свеїв або Сваїв, (O Słow. 53, Su. 302), рівнозвучною з назвою Сляві: лишень місто л появляєть ся в вій в, бо се було прикметою мови тих західних Слав'ян, від котрих Римляни, взглядно Кельти переймали наву. Ціла так зв. кельтська просторонь від Рена до Візери була ще перед приходом Німців замешкана Слав'янами, як на се вказує номенклатура рік (O Słow.

¹⁾ Тій самій темі посвячені його твори: „Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich“, Львів, 1879 і „O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich“, Львів, 1882.

52). Тут прийшло до зносин між Римлянами а Слав'янами: від Слав'ян переймили Римляни багато назв місцевих пр. Rhenus від Рен, Alisontia від Олешніца і т. д. Назву Дуная переймили знов від Слав'ян Кельти, тільки примінили її до своєї вимови на Danuvius. Готи тут не при чім (O Slow. 63).

Слав'яни виступають отже у латинських письменників під іменем Свевів, котре виринає вже в VI ст. перед Христом. Ю. Цезар, на гадку автора, признає сам, що між Свевами і Германами була ріжниця словами „Suevorum gens est longe maxima et billicosissima Germanorum omnium“; слова Тацита, що Схеви „maiozem Germaniae partem obtinent propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune Sхеvi vocentur“ об'ясняє автор так, піби то і Тацит означував тим ріжницю між Німц'ями і Слав'янами-Свевами, що становили тоді народи (nationes) з осібними назвами, з котрих знов кожний складав ся з численних племен, як нпр. Літїї (78). Звістка Тацита про иньший спосіб чечаня у Схевів і про се, що не усі „германські“ племена були обняті народними піснями і мітом про Манна і його синів (87), робить для нього цілком певною гадку про слав'янство Схевів. До них зачисляє автор цілий ряд народів чи племен: Земнонів (Ziemnowie) (Swewowie 317), Ляпгобардів (Duri minores, Sw. 320), Суаринес (Zwierzynianie в Мекленбурзі Sw. 322), Гермундурів (Duri maiores, 323), Нарістів (про них цікава етимологія в O Slow. 83), Маркоманів (Морав'янів, Sw. 325), Квадів (Словаків ib. 337), Літїїв (Ляхів ib. 343 і O Sl. 58, Germ. 208). Крім того зачислені ще до Слав'ян адриатицькі Венеди, Карні себ то Країнці, Бугунти себ то Бужани, Нагарвалі і багато иньших. Остатні на основі їх приналежности до Літїїв. Головну роль грає тут етимологізоване. Докази ж узяті з Тацита, Цезара і Птолемея, доказують щось иньше, ніж автор хоче, а їх інтерпретація не має найменшої правдоподібности. Автор бажав би усі племена узнати за слав'янські; дивно лише, що сей слав'янський край звав ся Германією (Pol. 109).

Се так би сказати некритична часть і сторона поглядів і результатів Кентржицького і вона не має для нас більшої вартости. Цінна лише перша частина праці — про кольонізацію, де автор зібрав багатий матер'ял для історії слав'янської людности в краях між Лабою і Реном з хронік, документів і мап. Правда і тут стрічаємо часто деякі невірні погляди, як се виказав Брікнер в своїй розвідці „Ursitze der Germanen u. Slaven“, але вони не зменьшують вартости цілої праці. Автор обмежуєть ся лише на історичнім матер'ялі: не запускаєть ся в дослідди, хто заселявав дані території і т. д. Там де автор зачинав пробувати виводити імена чи назви етимологічно, знаходимо зараз невірні виводи, прим. з Венецьким озером, з Констанцією і т. д.

Кольонізація славянська на захід зависіла передовсім від рухів германських народів: в міру того, як Германи покидали свої краї, посувалися і Слав'яни далі, займаючи пусті або лиш слабо залюднені території. Правда, що в дійсності не йшло усе так, як нині пишеться. Слав'яни не потребували чекати, аж якесь плем'я кине своє місце: вони могли мирно або і силоміць окупувати сусідні краї і осідати побіч давньої людности. Се траплялося дуже часто навіть і підчас самого розгару германських вандрівок, бо Германи вивандрували звичайно не всі, а лишали частину своїх племен на давніх осадах (Пог. 117). В переказах Вандалів, Герулів, Лянґобардів і інших народів, як також в згадках істориків стрічаємося з тим фактом дуже часто. В Саксонії і Турингії застали Слав'яни Германів в більшій кількості і проживали побіч них.

Так повільно, мирно або з оружж'ем в руках посувалися Слав'яни на захід вздовж рік, що пливають зі сходу на захід або на північний захід. На се вказує характер назв племен і рік, пр. Чрезніняни — на лівім боці Піни, Заріче (Zareze) на лівім боці Невелі, Садальбанде (Задельбядье) за Делбядою і т. д. (Перволоф: Германизація балтійських Слав'ян. СПб. 1876, стор. 25).

В VI стол. заняли вже Слав'яни Моравію і Чехію в своє посідане вповні, хоч уже перед тим могли вони там проживати побіч Квадів і Маркоманів (Niederle: O počatcích dějin Českých, Čas. hist. 1900). В тім самім століттю дійшли Слав'яни над Ельбу до Schwabengau і далше на захід по ріку Салю. Кольонізація територій на захід від Салі припадає уже на початок VII стол. Тоді захопили вони т. зв. Hassengau, себто землі між Салюю і Унструтою в Саксонії, коло нинішніх міст Галле, Мерзебург, Вайсеенфельс і Наумбург (Пог. 121). Звідси посунулися Слав'яни на північ в північну Бурингію, де нині місто Маґдебург; з Саксонії перейшли знов в полудневу Франконію, але о яке столітє пізнійше. В пол. IX ст. згадує про них Нітард. Були се сталі осади, як се видно з монастирських виказів і документів. Погляд деяких німецьких учених, що се були оселі славянських невільників, забраних в полон, не мають найменшої підстави; належить його приписати шовіністичним мріям авторів. Північна територія Горішньої Франконії між Бамбергом і Байрутом виказує навіть дуже густу славянську кольонізацію. Так само береги рік Мена в гор. бігу, Регніц і Айш. Тут згадують ся 846 р. Moinwinidi і Ratanzwinidi, oppida Slaviana 911, regio Sclavorum 911 р. Вже з початком VIII ст. належали землі „славянські“ над Айшом до Франків; про се згадує Боніфатій, фундатор вірбурського єпископства, в листі до папи Захарії 750 р. Значні сліди славянської номенклатури доховалися ще до нині.

Дуже численно осіли Славяни між Фульдою і Веррою. Кентржинський наводить багато витягів з документів і виказів монастирських дібр на доказ, що Слав'яни проживали в великій числі в мастках фульдського і герсфольдського монастиря. Аббат Штурм, що заложив около 744 р. фульдський монастир, згадує про „*magnam Sclavorum multitudinem*“, котрі купали ся в ріці (Кеп. 31). Сей монастир дістав 795 „*tertiam partem in Slavis*“, 824 від Нідроза село „*in regione Slaviorum*“, 953 від Оттона I „*Winidsazin et in tribus villis Sclavorum*“ і т. д.

Однак звістки подані Кентржинським ще не всі, які можна би зібрати про славянську колонізацію в тих околицях. В документах, зібраних в *Monumenta Germaniae historica*, в більшому і меньшому виданню, можна знайти ще багато нових згадок про Слав'ян. Наведу кілька, які я витягнув з повисшого видання.

Оттон II даруючи 977 р. єписк. Льорх-Пассау Єннебург, згадує про „*perniciosa Sclauorum invasione*“ (II, 189 Nr. 167). Той сам Оттон, potwierджуючи грамоту церкві в Маґдебурґу 973, говорить про *de provinciis Sclavorum Ucrani, Receni, Riedere, Tolensani, Zirzipani* (41). В иньшій грамоті з 973 згадуєть ся „*Kerlingorod... aliisve villis vel villarum partibus, quas Sclavanicae familiae inhabitant*“ (стр. 76. Те саме Nr. 118 з р. 975). Отто II 981 дарує монастиреви в Мемлебен місцевости *Nienburg, Dubie i Briechnoua i „castella in partibus Sclavoniae“* (221 стр.). З 979 (Nr. 205 I, стр. 232) „*Regensburg usque ad montem, qui dicitur Sclauanice Rûznic*“.

Конрад I 918 potwierджує єп. Вірцбург *Sive accolae vel Sclavos*.

Гейнрих I 923 згадує, що *decimam tributi, quae de partibus orientalium Francorum vel de Slavis... persolvere solebant*.

Отто I 936 згадує виразно в грам. монаст. в Фульдї *provincia Sclavorum*.

Він згадує також 965 *Sclavorum nationes* коло Маґдебурґа.

953 згадуєть ся в грам. мон. сьв. Моріци коло Маґдебурґа *illi (Billingo) donavimus in patria Sclauorum et in Thuringia*.

За Оттона III 1001 *medietatem unius villae, quae Sclauorum lingua vocatur Gorica*.

За Оттона II 978 говорить ся в грамоті Nr. 402, 185 а і b про кілька замків славянських. В грамоті Оттона III говорить ся про дароване „*terram Sclavinicam Sinseli*“ ігумен. Кведлінбурського монастиря.

„*Slauania*“ або об'яснюване німецьких слів славянськими стрічаєть ся дуже часто. Дуже часто згадуєть ся також славянські місцевости, пр. 983 *Bresnica* коло Маґдебурґа, *Wendilburggoroth* 995, *Szovrska dubrava* (ліс), *Stresoabrod vadum* і т. д.

Я навів лише частину цього матеріялу, що лишився не використаний у Погодіна і Кентржинського. Його ще дуже багато. Сам Кентржинський опублікував кілька звісток, до тепер ще ніде не званих.

Кольонізація над Менем і Салею була отже дуже інтензивна. Рівночасно майже з нею йшла кольонізація на півночі вздовж моря і перейшла по за Лабу, котрої береги були сильно залюднені Слав'янами.

Що до слідів славянської людности недалеко Рену, то се дійсно можуть бути лише сліди спорадичного перебування Слав'ян. Як вияснити собі се, не можемо сказати на певно. Погодін догадується, що се були пізніші кольонії, котрі повстали для уміщення захоплених в неволю, або переселених закріпощених Слав'ян. З кількох імен, які доховалися в т. зв. Райнлянді, дійсно нічого більше здогадатися не годен.

З питанням про великість території занятої Слав'янами лучить ся друге питання — які племена брали участь в кольонізаційнім руху і які для себе заняли території.

Питання се старався вирішити Погодін, але не дійшов до вповні певних результатів. З язових прикмет поодиноких славянських диалектів, котрі відбилися на назвах рік і місцевостей, перехованих у давніх письменників, виводить він, що кольонізація на півночі була ділом Полаб'ян, а на полудні ділом Луижчан. Бранденбургський діалект був переходовий від північного, кашубсько-полабського наріччя до полудневого, лужицького. Сей вислід (стр. 132) об'яснює авторови також час і напрям кольонізації. „Вся маса північно-західного славянства посунула ся в германські землі рівночасно, а що розширене лужицького наріччя належить до кінця VI віка, то на той самий час треба класти й переселення Полаб'ян до Ельби“ (стр. 132).

Проф. Ягіч і проф. Флоринський¹⁾ відмовили обом сим результатам права на певність. Проф. Ягіч каже: „До того треба зазначити, що докладніші діалектичні студії новіших часів навіть кашубський діалект відділяють від польського, тим легше отже припустити, що і бранденбурські Слав'яни мали в своїм говорі певні признаки. Однак, колиб ми навіть припустили, що говор брандебурських Слав'ян дійсно був переходовим діалектом, то таки не міг би я прийняти дальшого виводу автора. Не можу також уважати сей вивід за цілком неминучий. Можна собі, на мою думку, дуже добре представити, — і відносно діалектичних споріднень не стоять тому на перешкоді, — що полабські Слав'яни, котрі очевидно завсіди були близше споріднені з Поляками і Ка-

1) Флоринський: Обзоръ... в „Университет. Извѣстіях“ 1902.

шубами, дійшли в своїх вандрівках аж до т. зв. нині Ганноверського краю Вендів в иньшій часі і иньшими дорогами, від пр. лужицьких Славян, Сербів або Сорбів, котрі були певно від найдавніших часів в найблизшій св'язі з чесько-моравськими Слав'янами і з ними імовірно могли відбувати вандрівки — значить, що Лужицани могли творити праве, північне крило старих вандрівок“ (А. 620).

Кольонізація альпейських країв, Австрії, Стирії, Каринтії і баварського Пустерталя довершила ся з кінцем VI і з початком VII віка. Хроніка Геріманнія ¹⁾ згадує під 595 р. про війни між Слав'янами й баварським королем Тассільоном. Під 667 р. пише хроніст: *circa hoc tempus Sclavi de Carnuto, quod Caranta nunc dicimus, cum exercitu Venetiam vastantes, duce Nuectario cum 25 suorum super eos irruente pauci ex quinque milibus effugere vix potuere.*

Таким способом була „при кінці першої чверти VII століття величезна часть західної (і полудневої) Європи в руках Слав'ян“ (Погодін 141). Про кольонізацію на сході довідуємо ся дещо з твору Нідерле. Розширення Слав'ян на схід вияснює він браком опору зі сторони фінських народів, що тоді замешкували Поволже. Слав'яни легко захопили цілий басейн горішнього Дніпра, і посунули ся так далеко на схід, що Прокопій згадує вже про них над Меотидою. Головною причиною до сеї північно-східної і східної кольонізації були торговельні змагання. Слав'яни хотіли загорнути в свої руки важну торговельну дорогу, що вела з півночі Дніпром на полудне. Захоплене тих нових територій було одною з найголовніших причин розцвіту Руської держави (125) (Грушевський Іст. Укр.-Руси I, 114). Про степову кольонізацію не довідуємо ся нічого. Лише кількома словами згадує Нідерле про полудневу кольонізацію в середній частині Слав'янщини над Карпатами; на його гадку почали Слав'яни вже в перших часах вандрівок переходити на полудне від Карпат, на береги Вагу, Гернаду, Попраду, Бодрогу і иньших рік. Се думає автор доказати пізніше, а тепер згадує тільки про те коротенько (128).

Кольонізацію Балкану представляє Погодін, але не дає нічого нового. Тому гадаю, що вистарчить тут те, що я сказав при обговорюванню його твору.

VII.

Перехожу до обговорення иньшого питання з давнішої історії Слав'ян, котре також звернуло на себе в останніх літах увагу учених. Се питання про вартість звісток Штолея, та про розміщене наро-

¹⁾ Pertz Monum. Germ. hist. т. V, 90.

дів, вичислених у нього; належить воно безперечно до одних з найтрудніших і тому має за собою цілу літературу. Одначе і по дуже основних студиях не удало ся ученим прийти до цілком певних висновків і усе обертаєть ся ще в сфері здогадів. Нові твори, про котрі я хочу коротко згадати, приносять знова цілий ряд нових помічень і об'яснень; але і їх результати не рішають остаточно справи.

Клявдій Птолемей, єгипетський Грек, проживав в половині II віка п. Хр. в Александрії, займаючи ся математикою і астрономією. Його головним твором була *Μαθηματικὴ Σύνταξις*, де він доторкнув ся принагідно і фактів математичної географії. Крім того написав він „*Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις*“, себто трактат з географії, що дійшов до нас в цілості з мапами в V ст. (Кулак. 1). До тепер не порішено ще, чи ті мапи роботи Птолемея, чи може походять з рук якого коментатора. Браун сього питання не зачіпає, а Кулаковский без ближшого пояснення заявляє, що мапи не вийшли з під руки Птолемея. Кентржинський (Germ. 187) противно тої гадки, що саме Птолемей уложив мапи і то перед написанем свого твору, котрий мав лише бути об'ясненем до його мап. Ближше одначе не займаєть ся сим питанням ніхто з повисших авторів, хоч се саме річ першорядної ваги і від її рішення залежить також і становище, з якого маємо оцінювати звістки Птолемея.

В своїй географії себ то в „графічним представленю усеї нині знаної часті землі з усім тим, що до неї належить“, оглядає автор цілий знаний йому круг світа; книгу ділить на 8 частин і розбирає в 2 і 3-тій відомости про Европу, в 4-ій про Африку, в 5, 6 і 7-ій про Азию; в першій книзі обговорює головні питання про матеріал і методу географії і робить поправки до праці свого попередника Маріна Тирського, спеціяльно що до його поглядів на простір і на форму землі. В 8-ій книзі дає автор доповнене до означення положення кожної місцевости при помочи довготи і ширини географічної, в цифрах, що виражають різницю часу в той самий час в данім місци і в Александрії і виказують найбільшу довгість дня. Сей докладний, якби здавало ся, спосіб означення підніс спершу повагу Птолемея. Одначе се довіре змінило ся в новітших часах на цілковите легковажене його даних, коли показало ся, що його обчислення не всі вірні і не дають себе погодити з нинішніми обчисленнями. Зачало ся також нехтоване або принайменше недооцінюване його даних про уміщене народів.

Учені не звернули одначе уваги на обставини, серед яких писав Птолемей. Астрономічні означення не були тоді вповні докладні, бо й інструменти, яких до того уживало ся, були ще недокладні. Не було і приладів до мірення часу; тому помилки автора не були легкодушні, як думали деякі учені, але впливали з обставин. Помилок

у автора дійсно багато; вже перше, що довгота 1^0 екватора = у нього 500 стадій, по рахунку Брауна 86·5 верств місто 104·3, мусить його карту змінити, коли хочемо порівняти її з нинішніми. Дальше сама недокладність астрономічних означень; автор уважає прим. за найменшу величину 5'. Недокладність мусіла бути тим більша, що автор мусів подати в певних цифрах широту і довготу для 8000 географічних імен, втягнених в його таблиці, „πίνακες“, на котрі він поділив кожду часть сьвіта. Так само недокладні мусіли бути авторові результати, коли він опирав ся в значній мірі на непевнім матеріалі купецьких ітінераріїв. Як бачимо, недокладностей мусить бути багато в Птолемеївій географії, і їх далеко більше, ніж я отсе тепер вичислив. Се і дало привід, що усі звістки Птолемеїві почали уважати ся за цілком баламутні, що не надають ся до наукового користованя. Мілленгоф, що присвятив йому кільканайцять стрічок в своїй *Alterthumskunde*, старав ся цілком обнизити їх вартість. „Den Mathemathiker Ptolomäus, der sein (Марина Т.) Werk in die uns vorliegende Form brachte, trifft dann wenigstens der Vorwurf gedankenloser, handwerksmässiger Arbeit, die sich jeder Nachprüfung des Einzelnen entzog. Diese Systematiker sind erst die wahren Sudelköche der alten Geographie und alles, was der Admiral Plinius etwa ähnliches geleistet hat, ist gegen sie nur ein Kinderspiel“ (III, 95). Ані одніське означенє Птолемея не вірне (IV, 50); він складав лише народи в ряди, порядкував їх і комбінував звістки кількох жерел; з того мусіло отже вийти страшно замішанє. Такої самої гадки про Птолемея, може лише трохи лагіднішої, і Гольц, що закидає йому брак совісности і наводить приклади, як він переставляв самовільно „народи“, щоби заповнити лишень вільні місця. Шмідт висловив ся навіть (1884 р.), „що найліпше зробить ся, коли з'ігноруєть ся цілком (vollständig) звістки Птолемея“ (Браунъ 344). Мало що ліпше висловлюєть ся про Птолемея і Кентржинський (Germ. 187). На його гадку П. уложив собі наперед мапу з цілою сіткою меридіанів і рівнолежників, умістив на них відповідно до свого найліпшого знаня або власного „widzimisie“ всі знані йому міста, ріки і гори. Зробивши се, обчислив доперва на підставі своєї мапи степені довготи і ширини і переніс їх до свого твору.

Багато з сього, що було піднесено, допустив ся Птолемей. Не можна заперечити, що поступав собі з материялом дуже необережно. Приглянувши ся ближше таблицям Птолемея, побачимо зараз, що не кожду територію обробив автор одинайно. Де міг використати відповідний материял, там помилок не багато; так прим. Дальмація представлена дуже добре, наддунайські краї на Балкані досить добре, але вже з помилками. На них вказав Кулаковский (стр. 15) За те мало знані око-

лиці вийшли у автора крайню недокладно. Автор не маючи певних звісток або маючи їх за мало, розмішував назви племен і міст, де тільки було вільне місце, і переносив цілі ряди народів з одної області в другу. Передовсім се треба сказати про Сарматію. Браун старається вказати, що Птолемей переніс дацьких Сабоків, Костобоків, Анартофрактів і ин. до Сарматії, де мав за багато вільної просторони від Дністра на північний захід. Декуди знов умістив він два рази ті самі народи, черпаючи з кількох жерел і комбінуючи їх; декотрі з назв цілком рівнозвучні або різнять ся мало від себе, прим. Певкіни над устем Дунаю і на декільк півночі, Койстобоки в Дакиї і в Сарматії, Анарти в Дакиї і Анартофракти в европ. Сарматії і т. д.

В иньших знов випадках мішав Птолемей назви рік, переставляв їх або уміщував на ньших місцях, пр. Ольбія. Деколи пускав ся автор і на вымисли. До ряду таких вигадок автора зачисляє Кулаковский гори Ріпайські і Амадокійські.

Помилок сих, як бачимо, багато; належать вони переважно до етнографічної сторони його даних. Але і в географічних виказали студії учених цілий ряд недокладностей, котрі навіть при першім погляді на мапу легко можемо запримітити.

Сї хибі Птолемеєвого твору не виключають одначе сього, що і багато вірного в нїм переходуєть ся. Автори учених творів про Птолемея студіювали тільки його відділи, інтересні для їх спеціальних студій і не старали ся порівнати їх з розділами про иньші околиці. Порівнявши звістки про Сарматію зі звістками про Балкан, дійдемо до переконання, що Птолемей не забирав ся до праці нерозважно і що користував ся певними жерелами, котрі не всі були некритичні. Тому між половою можна пайти у Птолемея і зерно; лише треба обережно приступати до праці.

Які були жерела Птолемея, не знаємо на певно. В кождім одначе разі записки купецькі і ітінерарії римських доріг. На се годять ся Гольц, Браун, Кентржинський і ин. Поміж тими записками, переважно грецькими, знаходимо і римські. Се можемо твердити на основі імен народів, безперечно латинського походження як пр. *Τραχυμονταυοί*, і кілька імен в Дакиї з окінченням *γυσιοι*, що відповідає латинському *enses*. Браун вичисляючи і уміщуючи тих девять племен з латинським закінченням висказує гадку, що більшість тих імен взяв Птолемей з латинських жерел — з офіціальних актів; при тім форми імен доказують, „що ми маємо тут до діла не з старими етнічними назвами, а з новими адміністративними“ (148). Ся гадка автора дуже правдоподібна: потверджує її ся обставина, що побіч імен народів вичислює Птолемей і міста подібної назви; се вказувало би на се, що імена пле-

мен утворено від імен міст, отже правдоподібно не на означене етнічних ріжниць. Птолемей вчисляє пр. Бурідавензес побіч міста Бурідава, Сальдензес і місто Сальдес, Потулятензес і місто Потуля й ин.

Про літературні жерела не можемо нічого певного сказати. Гольц припускає, що Птолемееві жерела не дійшли до нас (з виїмкою Тацитової Германії). Катеричло висказує ся про жерела Браун (стр. 346); він гадає, що Птолемей мав в руках праці своїх попередників, географів і істориків. Декотрі з тих праць дійшли до нас, як пр. Геродот, Страбон, Пліній і ин., другі затратили ся як пр. Ератостен, Питей, Гіппарх, Артемідор і иньші. На жаль не наводить нам автор жадного доказу на се, що Птолемей дійсно знав Плінія або иньших письменників; до тепер однак наука не могла виказати, щоб Птолемей користувався новішими творами або працями Цезара, Страбона, Мелі і т. д. (Кентр. 188). Навіть звисне *Σιατουταυδα* не може бути певним доказом на се, що він дійсно був знайомий з творами Тацита, де дехто бачить жерело сеї назви. Браун однак тримається з цілою певністю своєї гадки; порівнюючи Птолемееві *Φρονυουδιωνες* з Плінієвими *Burgodiones* і уважаючи їх за один нарід, він гадає вияснити ріжницю в назвах тим, що припускає помилку в тім примірнику Плінія, котрим користувався Птолемей (стр. 61). Так само в иньшій місци (27) говорить Браун, що більшість помилок Птолемея об'яснюється його змаганем погодити нові дані з тим, що говорили попередні авторитети, як пр. Тацит, котрого він очевидно знав.

Сї погляди Брауна не можуть устояти ся, а здається, що і автор відступив від них пізнійше. В відповіді на простору критику Кулаковського (в „Журналі м. н. пр.“ 1901, стр. 333), що з сею гадкою не міг згодити ся (на чемъ основана увѣренность Брауна въ знакомствѣ Птолемея съ Тацитомъ, остается для насъ загадкою, стр. 520), думає Б., що ми дійсно не знаємо добре жерел Птолемея і признає правду критикови (Жур. м. н. пр. 1901, 230). Так отже про жерела й на далі не знаємо майже нічого. Та се нам в дійсности не дуже важне. Для нас головну вагу має питання, як поступав собі Птолемей з матеріялом і о скільки він вийшов вірний в його обробленню.

До тепер учені, опираючи ся на довільности Птолемея в обрібці матеріялу, відмавляли його звісткам вартости.¹⁾

В найновіших однак часах старали ся деякі учені вернути репутацію Птолемееві і впали в иньшу односторонність, перецінюючи його вартість. Рівночасно, незалежно від себе, прийшли Браун і Нідерле (в „Starověké zpravy“) до результатів, що „Географія“ Птолемея вповні заслугоє на назву прегарного твору.

1) Шафаржік цинив Птолемея не високо — Slav. Alter. I, 200—203.

Нідерле (Zpravy 13) вірить усім даним Птолемея. На його гадку невірний погляд, що Птолемей виповнив вільний простір Сарматії звідки небудь зібраними іменами. Противно, мали Птолемей і Марін в своїх руках багато старших і новіших звісток про Сарматію і ними користувалися. І хоч їх уміщене не все було вірне, то знов не маємо доказу, що імена не були вірні або були вагадані. Амадоцькі, Ріпайські гори приймає тому автор (102) за певні.

Твір Брауна можна, як каже Веселовский, „назвати аполлогією Птолемея-географа“ (ор. с. 2). Автор признає Птолемеєви велику заслугу в тім, що він переховав докладно увесь матеріал, зібраний Маріном Тірським, „не вносячи ніяких довільних поправок, а стараючи ся лише погодити дані своїх жерел там, де вони з собою не годилися“ (стр. 345). Поза тим подає твір Птолемея вповні відповідний до вимогів науки матеріал; треба лише уміти ним покористувати ся. Дотеперішні дослідники не прийшли до ніяких результатів і давали тільки здогади, бо не зрозуміли Птолемея. Головну свою задачу виділи вони в виведенні такої формули редукції Птолемеєвих степенів довготи і ширини до нашої мапи, котра могла б бути приложена до цілої мапи Птолемея. Винайшовши таку формулу переводили вони дані мапи Птолемея на так сказати нинішній картографічний язик і гадали, що тим способом означили Птолемеєві місцевості. Сей метод бувби одначе можливий тільки тоді, коли б ціла ріжниця Птолемеєвої мапи від нашої була лише в ньшій означеню довготи екватора. Однак ціла річ лежить в методі зіставлення мапи, що залежав від характеру матеріалу. Птолемей користуючи ся ітінераріями, де віддалення подавали ся в стадіямах, мусів перевести стадії на степені довготи і ширини і доперва потім переніс свої обчислення на мапу, для котрої зложив цілу сіть меридіанів і рівнобіжників (347).

Тому не досить побільшити карту Птолемея о 1·2 і наложити її на сучасну, аби дістати певні дані що до положення пунктів. Птолемей мав перед собою по більшій часті лиш ітінерарії, в котрих напрям був означений лише загально, тому мусів він для кожної своєї карти творити особний базис. Дослідник мусить отже в кождім случаю дивляти ся в базис Птолемеєвого орієнтаційного пункту і не може брати карти при студійованю як цілість, але мусить розбити її на ті складові часті, з яких зложив її сам Птолемей (стр. 359).

Отже не сама карта представляє матеріал для студій, а те, що на тій карті поміщено. Відповідно до сього старав ся автор перевірити усі дані Птолемея по географії Германії, Дакиї і Сарматії, котрі були йому потрібні для означення і описання території, занятої Готами або сусідніми народами.

Головною задачею автора було саме винайти для даних околиць базис орієнтування і означити потім місцевості, переводячи Птолемеєві степені і мінути на стадії, а потім на верстви. Так означив автор точно положення рік, гір і міст. Винайшовши пр. для Сарматії базис, переходить він по порядку означення Птолемея для даних пунктів, далі замінює степені на верстви і вишукує на нинішній мапі місцевості або ріки, котрі відповідали означенню Птолемея. Так пр. із Піроборідави до Тамасідави є 337,8 стадій, коли переложити степені на стадії; звідси дістає автор 58,4 верств; напрям ітінерарія північний, отже на північ звертаєть ся автор і наводить в 52,2 верстві від Карпешту себто від Піроборідави більше село Карпиняни. Ідентифікуючи се село з Тамасідавою наводить автор лише 6,2 вер. ріжниці.

Так само поступає автор і дальше. Декуди однак не виходять ті недокладности в так малих цифрах, а перевищують навіть 20 верств. Із тим всім уважає автор свої результати за факти.

Самих одначе випадків, де б обчислення автора при помочи його методи і означення місцевостей були цілком певні та годили ся з нинішніми осадами, нема багато. Автор заслужив ся чимало, що звернув увагу на новий метод в студійованю Птолемея і напрацював ся багато над означенем і зьлокалізованем усіх місцевостей. Не одно у автора вірне і може переконати, але за те з другої сторони є багато здогадів, котрі автор подає категорично за правду. Треба б тому совісно перевірити його результати — і докладно. Проф. Кулаковский звернув увагу лише на деякі хиби і помилки, але доторкнув ся цілого питання досить легко; його полеміка з Брауном принесла лише се, що ми дійсно мусимо обережно брати Брауніві висліди. Доки археологічні нахідки не дадуть нам точних вказівок для зьлокалізації місцевостей Птолемея, доти усі результати будуть лише здогадами, подібно як і результати иньших учених, про котрі говорить Нідерле.

Передовсім треба мати на оці недокладність самих означень у Птолемея. Навіть для Єгипту не має він докладних даних (Шварц Ж. м. н. пр. 1901, стр. 265). Щож донерва за недокладні означення мусів він мати для Сарматії?! Будувати на них багато не можна; перецінювати Птолемея після того, що нині про нього знаємо, не можемо і мусимо й на далі приймати його звістки тільки з найбільшою обережністю. Ані Нідерле ані Браун не доказали нам, що Птолемей варт повного довіря.

Цілком оправдане здаєть ся мені становище, яке займає Кулаковский в своїй студії про „мапу європейської Сарматії“ і в критиках на працю Брауна. Кулаковский не поминає помилок і хиб Птолемея і не спиняєть ся уміщенем всіляких сарматських народів. Одначе не

легковажить при тім звісток Птолемея і називає його Географію „великою памяткою ума і знання старинного чоловіка“ (стр. 13). Се становище при нинішнім стані науки про Птолемея ще найвідповідніше.

Входити в результати Брауна, Нідерле і Кулаковського я не буду, бо се завело би мене за далеко. Усі зрештою дотеперішні результати дослідів в тім напрямі зібрані у Старинностях Нідерле, де він повторив і доповнив свою студию про географію (Starov. zpravu) і втягнув її як особний розділ до своєї праці. Сей розділ буде отже цінним підручником в руках кожного, хто займаєть ся старинною географією Славян. Щоби розібрати ся в цілім матеріалі, на се зрештою не вистарчають мої сили. Скажу лишень іще кілька слів про характер розбраних творів.

Совісностю і množestvom матеріалу визначають ся „Разысканія“ Брауна; жаль лише, що питанє про Птолемея обробив автор тільки як екскурс при иньших своїх дослідях. Осібно про се поговорити обіцяє він на пізнійше. З другоїж сторони багато у нього і помилок, котрі висловляє він в категоричній формі.

Нідерле обмежив ся до зіставлення результатів дотеперішних студій. Власних його висновків дуже мало.

Кулаковський також не запускаєть ся так глибоко в предмет, як Браун, і дає тільки короткий огляд прикмет, похибок і змісту твору Птолемея; докладнійше говорить він про Сарматію, але обмежуєть ся і тут лише на важніших річах і замітках.

Праця Кентржинського опираєть ся на хибній вихідній точці, тому її результати не мають великої вартости. Автор водить ся етимологіями і при їх помочи приходить нераз до цілком неможливих висновків. Він дозволяє собі всілякого рода переміни тексту і переставлення, що зрештою годить ся і певно стоїть в звязи з тим, що попередю признав вже ґрупованє у Птолемея за довільне і невірне. Згадаю лише, що він усі майже племена, вчислені у Птолемея на лівім боці Висли, переніс на правий бік. Таких фактів у д. К. ще більше.

VIII.

На закінченє ще кілька слів про книжку Брауна, що викликала велике заінтересованє в наукових кругах (пор. критики Веселовського, Брікнера, Кулаковського, Нідерле).

Автор взяв собі за предмет студій ґотсько-славянські взаємини і думав дати в своїм творі вступ про територію і етнологію Сарматії себто означити, звідки і коли явили ся Ґоти в велику Сарматію і в якім уґрупованю застали тут Славян і Финів (стр. V). З часом одначе підляг первісний план автора значній зміні, а з тим змінив ся і характер

книжки. Автор запустив ся в студії над Птолемеєм і присвятив більшу увагу етнографічному розвоєви Сарматії, а при тім мусів доторкнути і кількох иньших питань, котрі з історією готської колонізації і готських впливів не мають багато спільного. З 6 аркушової розвідки розширила ся авторова праця в книжку близько 400 стр.

Одначе зміна пляну відбила ся на ясности і прозорости викладу. Автор, сходячи раз по раз на боки, щоби вяснити деякі побічні питання, переривав одноцільність начеркненого пляну. Праця його вийшла тому неодностайна, якби зложена з поодиноких екскурсів, в котрих говорить ся про всіякі деталічні річи.

Я не буду входити в се і подавати зміст Браунового твору; спино ся лише над питанням германської колонізації в Карпатах і *terminus a quo* славянської історії. Сі два питання інтересують нас більше як иньші, тому заслугує їх порішене у Брауна на те, що б ми тут про нього згадали. Про иньші погляди автора згадував я принагідно вже перше.

Першим германським народом, що висунув ся в славянські землі, були Бастарни. Історія говорить про них, як пришельців (*ἐπελϋδες*) в першій половині II ст. перед Христом. Зі Страбона виходить, що вони мешкали на північно-східнім склоні Карпат в нинішій Галичині і ділили ся на Сидонів і Атмонів (стр. 105). З Галичини посунули ся на полудне з початком II ст. і увійшли в переговори з Филипом македонським. Побіті Траками відступили до своєї первісної вітчизни, а лише частина з поміж них лишила ся над Дунаєм і зайняла острів *Πεύκη* в дельті тої ріки (106). Про сі рухи на полудне знає вже добре історія. Темні лишають ся тільки часи про минувшість Бастарнів перед другим столітєм.

Браун стараєть ся роз'яснити ближе сю їх старинну історію. Вихідною точкою служить для нього вказівка, яку дає назва Карпатів, *Harfada*, що перейшла в иньші германські нарічія іще перед початком першого перебою, себто раніше 400 р. до Хр. Се доказує, що вже в V ст. сиділи Бастарни в Карпатських горах, в нинішній Галичині (105). Від них переймили Славяни слово Карпати і означене для Кельтів-Волохів. Германське походжене Бастарнів не підлягає найменшому сумнівови; всі доховані до тепер слова їх мови носять виразно німецький характер.

Результат про існуванє Бастарнів в II ст. на славянських територіях доводить автора до другого здогаду — до означеня в загальних чертах часу переходу Славян із заходу дальше на схід і причин тогож, себто до положеня *terminus a quo* історії славянських племен (стр. 243).

Геродот оповідає, що Неври, в котрих автор видить Славян, мусіли кинути свою вітчину о одно покоління скорше перед походом Дарія на Скітів, примушені до того множеством вужів, що прийшли з півночі. Геродот додає, ще вони пішли на схід і осіли в краю Будинів. Автор видить в тім перекаї про вужів історичний факт і лучить його походжене з Бастарнами. Вужі — се Бастарни, що появили ся в VI ст. над Вислою і в Карпатах і витиснули звідси Славян на схід до краю Будинів. Сих останніх умістив автор над Доном і признав в них фінське плем'я; але не до них вивандрували Славяни — се трохи за далеко; тому роздвоює автор Будинів і уміщує одну їх частину над середнім Дніпром. До тих наддніпрянських Будинів перейшли Славяни.

Обі сї гіпотези автора, котрі висловляє він, як звичайно, дуже категорично, основані на дуже слабких підвалинах. Цілий сей величавий будинок здогадів мусить перевернути ся, коли хоч одна цеголка дасть висунути ся. І так воно дійсно.

Слово Карпати, котре автор бере за бастарнську перерібку кельтійського Карпат, иньші, як Ягіч і Брікнер, уважають словом славянського походження. Підстава отже цілої теорії усунена і Бастарни являють ся лишень в II в. в Карпатах згідно з історичними даними. А навіть колиб припустити, що слово Карпати дійсно дістало ся до Славян від Бастарнів, то і тодіб не можна того приходу Бастарнів в Карпати лучити з міграцією Неврів. Чому неврські вужі мають означати саме бастарнських ворогів, коли вже взагалі мусять ворогів означати? Чому не кого иньшого? Зрештою переказ про вужів можна також об'яснити инакше при помочи фолькльору, як те запримітив автор на иньшій місци (стр. 320). Обі отже гіпотези дуже штучні і опирають ся на комбінаціях.

Те саме можна сказати і про його об'яснене історії Скірів або Будинів. Оба народи ділить автор на дві часті і кождому каже мешкати деінде. Так Скірів (в Протогеновій псефізмі згадують ся вони на півночі від Ольбії) розділює він на полудневих і північних. Спершу мешкали вони разом в Сарматії над Вислою між Бастарнами і Готами, але підчас походу Бастарнів посунула ся часть з поміж них на полудне і дала себе пізнати нападом на Ольбію. Ті полудневі Скіри виринають також 381 р. в гунськім поході на Візантію і осідають остаточно в Мезії (стр. 123).

Північні Скіри заняли в V ст. враз з Ругами території Вандалів і осіли над середнім Дунаєм. З ними воювали Валамір і Тіудемір і розбили їх; останки Скірів опинили ся в війську Одоакра.

Гіпотетичну вартість мають також результати автора про Бритолів. Вітчиною їх була просторонь між долішним Дунаєм і Карпатами;

в Галичині вони утримали ся досить довго і надали їй своє імя Галатія: — Галичина; місто Галич — Галац також, розумієть ся, від них дістало свою назву. Бритоляги і Галати згадувані в Протоґеновій псефізмі, се один і той самий нарід кельтський.

На тім кінчу я свої замітки про працю Брауна, що при всіх своїх хибах (як прим. декотрі його лінгвістичні виводи) лишаєть ся поважною вкладкою в історичну літературу, а заразom — і весь свій нинішній огляд.

З. Кузеля.

